

Tillitens Geografi: Fördjupningsstudierna – en exekutiv summering

Inledning: Det svenska tillståndet i det lokala perspektivet

Sverige utmärker sig som ett högtillitssamhälle – ett av ett fåtal i världen. Även om tillit ibland förknippas med en naiv godtrogenhet är forskare i allmänhet tämligen överens om att hög tillit är en oerhörd komparativ fördel för ett samhälle. Detta gäller såväl den tillit medborgare har för varandra – den generella, sociala tilliten – som det förtroende vi har för våra gemensamma institutioner och lagbunden ordning, och tillika det förtroende som regering och myndigheter i sin tur har för medborgarna. Dessa tre dimensioner av tillit spelar alla stor roll för varför Sverige har varit ett samhälle där de transaktionskostnader associerade med misstro och korruption har varit låga. Detta har gällt såväl våra sociala relationer som ekonomi och politik.

Ikke desto mindre finns det idag skäl att ställa frågan om vi står inför en tillitskris. I våra nordiska grannländer talar man om det "svenska tillståndet" med både förundran och viss fasa. Detta har gällt såväl vår invandringspolitik som privatiseringen av välfärden och på senare tid även vår strategi för att bemöta coronapandemin. Vart är Sverige på väg? – undrar man. Även inom Sverige ställs frågan allt oftare. Det svenska samhällskontraktet står under tryck och frågan om statens förmåga att leverera sin del av detta kontrakt tycks bli alltmer relevant. De debatter som dominerar nyhetsflödet har handlat om ökad ojämlikhet; aningslös invandrings- och integrationspolitik; förnedringsvåld mot unga; om äldreomsorgens misslyckande under coronakrisens inledande skede; om klaner och den organiserade gäng-kriminaliteten som kopplas till framväxande parallellsamhällen i utsatta områden där många med utländsk bakgrund bor.

Att tala om ett generellt svenskt tillstånd är dock delvis missledande. Visserligen spelar nationell politik och gemensamma lagar och institutioner fortsatt en viktig roll, men i viktiga hänseenden finns det inte "ett" Sverige utan framför allt en rad sinsemellan väldigt olika lokalsamhällen. Att detta är fallet kommer även till uttryck i samhällsdebatten där oro över polarisering och segregering blivit allt vanligare. Skillnader mellan stad och land, mellan välmående innerstadsdelar och "utsatta" områden i förorter antyder en upplösning av det gemensamma Sverige i geografiska beståndsdelar. Vidare präglas denna uppsplätning av demografiska skillnader i termer av ålder, inkomst, utbildning och boendeform, ställning på arbetsmarknaden. Inte minst framstår unga och nyanlända flyktingar som speciellt sårbara, men variationen gäller även närhet och tillgång till centrala samhällsinstitutioner. Denna variation omfattar för det första den lokala staten och den offentliga sektorns utbud, inklusive

skola, sjukvård, polis, högre utbildning med mera. Den inkluderar, för det andra, marknaden och den service och det utbud som näringsliv och kommersiella aktörer erbjuder – allt från bensinmackar till butiker – och som skapar möjlighet till såväl arbetsplatser i lokalsamhället som närhet till konsumtion. Vidare ser vi en variation gällande det civila samhällets närvaro och kapacitet, det vill säga de föreningar och organisationer som på olika sätt försöker ge uttryck till röst och erbjuda service gällande allt från körsång och teater till politik och social ekonomi.

I detta perspektiv är målet med de fördjupningsstudier som vi utför, med utgång i Tillitsbarometerns data, att fånga, jämföra och analysera det svenska tillståndet i det lokala – i den verklighet och på den nivå där vi kommer så nära som möjligt de faktiska människor och lokala gemenskaper som utgör det svenska samhällets byggenstenar och fundament. Man kan säga att vi genom dessa djupdykningar vill få mer kött på benen; att nå bortom siffror och tabeller för att synliggöra människorna och samhällena bakom graferna.

Vad säger Tillitsbarometern?

Vad nyckelresultaten från Tillitsbarometern 2 (2017), i relation till Tillitsbarometern 1 (2009), visar är dels att vi kan observera en betydande variation inom Sverige, dels förändringstendenser sett till utvecklingen mellan 2009 och 2017. Vidare ser vi kopplingar mellan tillit och andra variabler som; inkomst, arbete, utbildning, trygghet, brottslighet, jämlikhet/mångfald och ålder.

Sammantaget menar vi att då hög tillit är ett centralt kitt i det svenska samhällskontraktet så kan dess villkor också fångas i analysen av detta kontrakt – hur väl det fungerar, hur det förändras. Dess fundamentala logik kan summeras som följer: skötsamma, pålitliga arbetare som betalar skatt och följer lagar och regler. I gengäld åtnjuter medborgarna sociala rättigheter, som tillkommer dem som individer, samt investeringar i den kollektiva infrastrukturen, som tillkommer alla medborgare – och samhället i stort. Till detta ska läggas att den höga generella tilliten är kopplad till den starka individualismen och den långa tillitsradien som når bortom den partikulära tilliten där familj, klan, etnisk grupp, religiösa samfund och andra subnationella gemenskaper står i centrum.

Hur ska då den nedåtgående trenden vad gäller lokalsamhället tilliten tolkas? En möjlig hypotes, som ligger som grund för dessa fördjupningsstudier, är att (lokal)staten i en del orter inte alltid längre förmår att prestera sin del av samhällskontraktet, samt att en ökad ojämlikhet mellan kommuner leder till ökande skillnader mellan, å ena

sidan, välmående högtillitskommuner och stadsdelar och, å andra sidan, utarmade lågtillitskommuner och stadsdelar. Möjliga delförklaringar och faktorer har vi redan vidrört: arbetslöshet, kopplingar mellan invandring, ojämlikhet och utanförskap i form av såväl geografisk som social och ekonomisk segregation.

Dessa är alla faktorer som är föremål för vidare undersökning och analys i våra fördjupningsstudier. Vilket leder oss till frågan om valet av kommuner och stadsdelar för dessa studier.

Valet av kommuner och stadsdelar för fördjupningsstudien

För denna fördjupningsstudie har vi valt ut fyra av de kommuner som ingår i Tillitsbarometern: Piteå, Ljusnarsberg, Lessebo och Ronneby – samt fyra av de stadsdelar som ingår i förtätningsurvalen för Malmö respektive Stockholm: Limhamn-Bunkeflo och Fosie samt Södermalm och Rågsved.

I detta urval har vi styrts av en strävan efter att fånga variation på flera nivåer, gällande såväl tillit som andra faktorer som land/stad, demografi, och ekonomi. Sålunda representerar de valda kommunerna och stadsdelarna de skillnader vi ser i våra data gällande tillit. Piteå träder fram som en utpräglad högtillitskommun och Ronneby som en lågtillitskommun, medan Lessebo och Ljusnarsberg hamnar däremellan, Lessebo med något högre och Ljusnarsberg med något lägre tillit.

Valet av kommuner styrdes även av de förändringstendenser vi ser mellan 2009 och 2017 i de tre kommuner som var med i båda undersökningarna – Ronneby, Lessebo och Ljusnarsberg – gällande tillit och trygghet. Även Malmö var med, men bara som kommun 2009 inte på stadsdelsnivå som 2017. Å andra sidan kommer vi att 2020 att få nya data som ger oss möjlighet att studera förändringar i alla våra fyra kommuner och fyra stadsdelar.

Metodval för fördjupningsstudien

För fördjupningsstudierna valde vi två grundläggande metoder för forskningen. För det första gjordes en förberedande sammanställning av kontextuella data och kvalitativ information; för det andra gjordes intervjuer på plats i de aktuella kommunerna och stadsdelarna.

Vad gäller insamlingen av kontextuell information och data samlades först data rörande socio-demografi (folkmängd, genus, ålder, utrikes födda, etc), socioekonomi (utbildningsnivå, inkomst, arbetslöshet, långtidsarbetslöshet, boende, hälsa, bistånd, utsatthet), flyktingmottagande (asylsökande, flyktingmottagande, elever i SFI, andel som lämnat etableringsfasen och börjat arbeta/studera), brott (totala antal samt uppdelat i olika kategorier som brott mot liv och hälsa, sexualbrott, stöld, rån), val (deltagande, resultat), föreningslivet (deltagartillfällen, kommunala bidrag, öppethållande huvudbibliotek, simhallens öppethållande, med mera) in.

Insamlingen av kontextuell information fokuserades dock inte enbart på denna form av statistik – därtill kom en mer kvalitativ undersökning med fokus på vad vi kan kalla den lokala kulturen, inklusive dess politiska och ekonomiska kultur, civilsamhällets styrka, och generellt hur framtidstron/misstron ser ut.

Analytisk mall för intervjuer och analyser

Vidare skrevs det fram en analytisk mall som underlag för planeringen av intervjuer och analyser i varje kommun/stadsdel. Denna lade fokus på vad vi kallar den institutionella infrastrukturen. I praktiken är det en inventering av vilka institutioner som finns/inte finns och i vilken utsträckning. Målet var att skapa en struktur som gör det möjligt att ha en rigorös, empirisk ansats för att kunna skapa analytisk jämförbarhet mellan kommuner/stadsdelar.

Inventeringen har delats upp i tre delar eller samhällssfärer: lokalstaten, näringslivet, civilsamhället enligt följande mall:

Lokalstaten: Polis, vårdcentral, sjukhus, apotek, arbetsförmedling, skolor, bibliotek, gymnasium, högskola, SFI, annan utbildning, simhall, gym/sporthall, försäkringskassa, socialförvaltning.

Näringslivet: Coop/Ica, Systembolag, bensinmack, café/restaurant, bokhandel, varuhus, Ikea, bilförsäljare/bilservice, frisör, post, revisor, småföretag/storföretag.

Civilsamhället: Lokalmedia, Folket hus/park, hembygdsgård/förening, idrottsförening/plats, folkhögskola, religiösa föreningar/kyrkor/samfund, politiska partier, fackföreningar, sociala rörelser, körer, hemslojd/syjsunta.

Logiken för intervjuer: arenor och platser

Inom ramen för arbetet med att ta fram kontextuell information och statistiska data skapades också en preliminär lista på möjliga personer att intervjua i varje kommun/stadsdel. Denna lista kompletterades sedan löpande varefter vi fick tips och råd lokalt, ofta i samband med att vi gjorde intervjuer lokalt.

Den underliggande logiken följde samma principer som vägledde oss i framtagandet av kontextinformation/data. Vad detta innebar var, i korthet, att vi använde oss av två relaterade men analytiskt distinkta begrepp: arenor och platser.

Begreppet arena syftar på den uppdelning av lokalsamhället vi använde för att inventera och beskriva varje kommun/stadsdel. Följande denna logik intervjuade vi representanter för de olika institutioner som ingår i de tre olika samhällssfärer som vi sorterar utifrån vår mall ovan (lokalstaten, näringslivet och civilsamhället). Som ett komplement till intervjuer och intervju svar kommer vi även att redovisa, i tabellform, vad inventeringen visar, inklusive eventuell avsaknad av institutioner, per kommun/stadsdel. Tanken här är att samhällskontraktet ytterst beror på en närvaro av denna infrastruktur; ju tunnare, desto svagare.

En fjärde arena som vi laborerat med är vad vi tentativt kallar utanförskapets arenor. Med detta avser vi den sfär som ligger utanför samhällskontraktet som är dominerat av det skötsamma arbetet och medborgarskapet. Vi talar om arbetsplatser med svartjobb, platser där arbetslösa, sjukskrivna, kriminella, gängmedlemmar samlas för instrumentella eller rent sociala syften. Denna arena och dess platser utgör givetvis den svåraste utmaningen vad gäller att hitta individer att intervjua.

Detta för oss till begreppet plats och hur det skiljer sig från arenan. Enkelt uttryckt avser vi skillnaden mellan ett abstrakt, analytiskt begrepp och ett fysiskt rum där människor samlas. I vissa fall sammanfaller arena och plats, till exempel när vi talar om en skola eller en affär eller en föreningslokal. Men platser kan också vara fysiska rum där människor från olika arenor möts. Inte minst gäller detta individer i sina roller som medborgare (i relation till lokalstaten), konsument (i relation till företag) och medlemmar (i relation till föreningar), men också lokaler där folk möts och träffas i mer informell, spontan och oorganiserad anda – till exempel ett torg, ett väntrum, ett café, eller en innergård i ett bostadsområde.

Med avseende på de senare platserna har vi provisoriskt valt att även namnge en femte arena som vi kallar den spontana ordningens arena. I möjligaste mån försöker vi även nå in i denna arena via spontana intervjuer på platser där människor möts utanför den ordnade och organiserade sällskapligheten.

Frågorna i intervjuerna

I våra intervjuer har vi försökt att hålla oss lyhörda för de villkor och möjligheter som gäller för såväl arena och plats som för individen/individerna i fråga. Nedan följer en mall som vi använder som utgångspunkt för att skapa en struktur för våra intervjuer och som hjälper oss att skapa jämförbarhet i våra analyser:

- Din egen bakgrund och erfarenhet i XX (kommun/stadsdel).
- Hur ser du på situationen gällande tillit och trygghet i XX?
- Är de som bor och lever i XX i allmänhet tillitsfulla och trygga i din mening och erfarenhet? Avviker XX på något sätt?
- Hur väl når man människor och grupper på vad vi kallar "utanförskapets arenor"?
- Ser du några konkreta problem och utmaningar som utgör hot mot trygghet och tillit i XX?
- Hur väl levererar stat och lokalstat fundamental service och rättigheter?
- Hur ser du på kommunens roll och ansvar för dessa frågor?
- Hur ser du på civilsamhällets (föreningar, organisationer) roll?
- Hur ser du på näringslivets (företag, affärer, etc) roll?
- Hur ser du på samarbetet mellan civilsamhälle och näringsliv å ena sidan – och polis och andra myndigheter å andra sidan?
- Vilka verksamheter skulle du vilja betona i ett lite bredare och längre perspektiv?
- Hur ser du på framtiden vad gäller trygghet och social sammanhållning?

Läs mer

Publikationer med resultat som även inkluderar analyser av data från Tillitsbarometern 2017 anges på hemsidan esh.se/tillitsbarometern.

Preliminära slutsatser

Till dags dato har vi, förutom att sammanställa kontextuell information och lägesrapporter för alla kommuner och stadsdelar som ingår, genomfört ett 70-tal intervjuer i två vågor (vår/höst 2019 samt vinter/vår 2020).

Som framgår av rapporten framträder åtta väldigt olika kommuner och stadsdelar i denna undersökning. Vad som blir tydligt är att tillit, trygghet och framtidstro är kopplad till den institutionella infrastrukturens täthet och stabilitet. I kommunerna Piteå och Lessebo och stadsdelarna Södermalm och Limhamn-Bunkeflo är lokalsamhället präglad av såväl en rik närvaro som ett fruktbart samarbete mellan kommun och stad, å ena sidan, och näringsliv och civilsamhälle, å den andra, något som skapar goda förutsättning för enskilda medborgare. I kommunerna Ronneby och Ljusnarsberg samt stadsdelarna Rågsved och Fosie framträder den motsatta bilden. Otrygghet och misstro tycks vara kopplad till lokalstatens tillbakadragande – ibland även frånvaro. Till detta kommer svagheter gällande näringslivet, såväl frånvaron av arbetstillfällen som en avsaknad av företag och kommers. Även om det finns föreningar och goda intentioner från den politiska ledningen och dess tjänstemän, så saknas delar av den institutionella infrastrukturen. Tillika saknas till del det sociala och kulturella kapital hos medborgarna som är nödvändigt för inkludering och integration enligt det svenska samhällskontraktets fundamentala logiker.

Kontakter:

Lars Trägårdh
lars.tragardh@esh.se

Rebecka Andersen
Rebecka.andersen@esh.se